

Nagy Miklós Mihály[✦]

Clausewitz hadelmélete korunkban

DOI 10.17047/HADTUD.2023.33.2.30

Carl von Clausewitz hadelméleti rendszere a 19. század elején született, és napjainkban is eligazodást nyújt a hadügyben. Az egyetemes hadügy minden időszakára érvényes téziseinek értelmezése napjaink magyar hadtudományának is feladata, mert ezek az alapelvek determinálják a katonai gondolkodást. A tanulmány összegzi a Clausewitz életművének korunk átalakuló hadügyében felértékelődő legfontosabb elemeit. Bemutatja fő tételeit a katonai gondolkodásról, a praxis és a teória viszonyáról, a fegyveres küzdelem törvényszerűségeinek és törvényeinek kérdésköréről. Ennek kapcsán szól a hadügy stratégiavivtájáról, és bizonyítja a katonai gondolkodás két szintjének létezését korunkban is. A tanulmány hozzájárul a mai magyar hadtudomány Clausewitz-képének tudatos formálásához és az elméleti kutatásokhoz.

KULCSSZAVAK: Carl von Clausewitz, katonai gondolkodás, praxis, teória, törvényszerűségek

Clausewitz's military theory in relation to recent years

Carl von Clausewitz's military theory came into being at the beginning of the 19th century and has continued to serve as a guideline in the subject of warfare ever since. Being a determining factor of military thinking, interpreting the primordial and omnipresent theses in the history of military operation is an integral part of Hungarian war science. This study aims to summarise chief elements of Clausewitz's oeuvre and their relevance in recent alternating military affairs. It provides an outline of Clausewitz's thesis on military thinking, the relationship between practice and theory and the governing forces of armed combat. Based on the above mentioned elements, Clausewitz approaches a strategic debate on warfare and determines a double layer of military thinking in contemporary military issues. This essay attests to understand Clausewitz's work in relation to current circumstances of Hungarian military science and theoretical research.

KEYWORDS: Carl von Clausewitz, military thinking, praxis, theory, governing forces

✦ Katonai szakíró, történeti geográfus, a hadtudomány kandidátusa, a földtudomány PhD-fokozatos – Military writer, historical geographer, Candidate of Military Science, PhD in Earth Sciences.
E-mail: szetvazul@gmail.com, ORCID: 000-0003-2786-4944

Bevezetés

Carl von Clausewitz (1780–1831) életműve és legjelentősebb alkotása, a *Vom Kriege* két évszázada foglalkoztatja a gondolkodókat. A szerző alkotói munkásságának megítélése elsősorban a *Vom Kriege* befejezetlen voltából eredően nem egységes, és értékelését meghatározza a későbbi időszakok hatalmi viszonyrendszere, politikai élete, valamint az államok közötti kapcsolatok jellege is. Clausewitz gondolatainak megítélését tovább árnyalja az alkotásaival foglalkozók eltérő szakmai kötődése. A szerteágazó és sokrétű vizsgálatok ellenére Clausewitz életművével kapcsolatban mindössze két általánosan elfogadott álláspont alakult ki. Egyfelől, hogy determinálja a modern katonai gondolkodás egészét, másfelől, hogy a *Vom Kriege* az európai tudomány- és kultúrtörténet legjelentősebb hatású hadelméleti alkotása.¹ Jelentősége nem pusztán Clausewitz katonai, szakmai téziseinek tartalmából, hanem a politikai, a katonai és a tudományos gondolkodásban játszott szerepéből is ered.² A Clausewitz-szakirodalom bővülése bizonyítja, hogy a német katonai gondolkodó életműve korunkban is hadelméleti érték, és jelentősége töretlen. Az a „Clausewitz-reneszánsz”, amelyről magyar kutatója, Perjés Géza négy évtizeddel ezelőtt írt,³ még mindig eleven. A Clausewitz-életmű és a *Vom Kriege* iránt megnyilvánuló fokozódó érdeklődés kapcsán merülhet fel a kérdés: gondolatai születése után immár két évszázaddal mennyiben lehetnek relevánsak napjainkban? A hadtörténeszek természetes szakmai érdeklődésén túl Clausewitz gondolatai mennyiben tarthatnak igényt a modern hadelmélet figyelmére? Tanulmányunkban e kérdésekre keresünk választ a német katonai gondolkodó legfontosabb, máig ható nézeteinek számbavételével. Munkánkkal azt a hipotézist igyekszünk igazolni, hogy Clausewitz elméleti szemléletmódja, elsősorban katonai gondolkodásról írott megállapításai korunk átalakuló világában is eligazodást nyújtanak. Másik törekvésünk, hogy felhívjuk a magyar hadtudományi élet figyelmét a Clausewitz-kutatások eddiginél tudatosabb és módszeresebb folytatásának szükségességére.

A Clausewitz-kép

Az elmúlt években és napjainkban a Clausewitz-életművel kapcsolatban több évforduló is alkalmat adhat hipotézisünk vizsgálatára. Clausewitz születésének és halálának kerek évfordulóján túl hazánkban érdemes megemlékezni arról, hogy négy évtizeddel ezelőtt, 1983-ban jelent meg a német katonai gondolkodó történelmi alakját és munkásságát bemutató első jelentős mű.⁴ Nem utolsósorban éppen tíz évvel ezelőtt készült el a *Vom Kriege* harmadik magyar fordítása.⁵ Hasonló jubileumok

1 Clausewitz életműve és benne a *Vom Kriege* jelentőségéről lásd: Hahlweg 1957, 1974; Paret 1993, 399–483.

2 Perjés 1983a, 415–437.

3 Perjés 1983a, 7.

4 Perjés 1983a

5 Clausewitz, 2013. Munkánk során a *Vom Kriege* magyar fordításai közül a 2013. évit alkalmazzuk. A német nyelvű kiadások közül a Werner Hahlweg szöveggondozásában publikált, 1952. évi 16. kiadást használtuk, amely Clausewitz halálának 120. évfordulójára – 1951. november 16. – jelent meg. Ahol feltehetően szükséges volt, ott a *Vom Kriege* első kiadását is figyelembe vettük, amely a *Hinterlassene*

Clausewitz személye és művei kapcsán tetszőlegesen sorolhatók. Ezek közül a legfontosabb a Clausewitz-ről alkotott egész képet meghatározó, már többször említett Vom Kriege keletkezésének kétszázadik évfordulója. A kézirat születésének pontos évszámát nem ismerjük, jóllehet ez a modern Clausewitz-kutatások egyik fontos témája.⁶ A művön szerzője egész életében dolgozott, mivel a napóleoni hadjáratokban szerzett személyes élményei és tapasztalatai alapján összegezte a katonai gondolkodás, valamint a hadművészet alapjait. A korunkban élő Clausewitz-képpel és a Vom Kriege-hez kötődő jubileummal kapcsolatban érdemes emlékeztetnünk néhány olyan kronológiai adatra, amely úgy tűnik, elkerülte az 1945 utáni legjelentősebb Clausewitz-kutatók⁷ figyelmét. Miután Clausewitz egész katonai pályafutását és tudományos munkásságát a Napóleon elleni háborúk határozták meg, érdemes a két személy biográfiájából néhány időbeli egyezést kiemelni.

Miközben Clausewitz mindössze tizenhárom éves korában részt vett Mainz ostromában és megszerezte a Vom Kriege alapjául szolgáló első személyes háborús élményeit, majd a békehelyőrségi élet unalmában autodidakta módon gyarapította szakmai ismereteit,⁸ a nála tizenegy évvel idősebb Napóleon üstökösként tűnt fel az európai politika színpadán.⁹ A fiatal Clausewitz figyelemmel kísérhette Napóleon hadjáratait, amelyek az egyetemes katonai szakma egészét foglalkoztatták. Hátrahagyott alkotásai között találjuk a Clausewitz-kutatók által mérsékelt figyelemre méltított feldolgozását az itáliai hadjáratról,¹⁰ amely a Vom Kriege egyik előmunkálata lehetett csakúgy, mint többi értekezése is a korának képét meghatározó háborúkról. Ezek sorából Napóleon oroszországi támadása, és az 1815. évi hadjárat emelkedik ki. Clausewitz gyakorló vezérkari tisztként mindkettőnek résztvevője volt, így a kor két meghatározó katonájának pályafutása a háborúk valós közegében – ami a Vom Kriege egyik jelentős témaköre –, összekapcsolódik. Mindezzel azt is állítjuk, hogy a Vom Kriege keletkezéstörténete szinte az egész életét kitöltötte. Ám ennek ellenére mégis napjainkat tarthatjuk a Vom Kriege genezise jubileumi évtizedének. A Clausewitz felesége, Marie von Brühl által közölt adatok szerint férje már 1810-től foglalkozott a kézirattal, de hosszabb-rövidebb megszakítások után a Hadiiskola (Allgemeine Kriegsschule) élére történt kinevezése, valamint a tüzérséghez történt áthelyezése közötti években (1818–1830) foglalkozott intenzíven a Vom Kriege kéziratával. 1830-ban *„Elrendezte feljegyzéseit, lepecsételte az egyes paksamétákat, feliratokkal látta el őket, és fájdalmas búcsút vett ettől a számára oly kedvessé vált foglalatosságtól”*.¹¹ A Vom

---

Werke des Generals Carl von Clausewitz über Krieg und Kriegführung című, 10 kötetből álló sorozat 1-3. köteteként jelent meg 1832–1834 között. Lelőhelye ELTE Egyetemi Könyvtár Ee39

6 Kessel 1935, 1987; Rosinski 1935

7 Fabian 1957, Hahlweg 1969, Aron 1980, Schramm 1981, 1999, Perjés 1983a, 1988, Schössler 1991, Paret 1993, 2017

8 Schramm 1981, 57–79.

9 Napóleon 1769. augusztus 15-én, míg Clausewitz 1780. július 1-jén született. Tarle 1957, 7; Schössler 1991, 142.

10 E művek a már hivatkozott, hátrahagyott alkotásokat közlő sorozatban jelentek meg: Clausewitz 1833, 1833–1834, 1835a, 1835b.

11 Brühl 2013, 28–29.

Kriege ma ismert szövege a Clausewitz halála (1831. november 16.) után felbontott „paksamétákban” talált dokumentumokból áll.

Folytatva a későbbi korok Clausewitz-képét meghatározó, Napóleonhoz fűződő kapcsolat kronológiai fejtegetését, érdemes hangsúlyoznunk, hogy amikor Napóleon már száműzetését tölti Szent Ilona-szigetén (1815–1821), Clausewitz éppen akkoriban fordul teljes erővel a tudományos munka felé. Szakmai tapasztalatait részben a francia katonauralkodónak köszönhetette. Fő művének papírra vetése nagy valószínűséggel már Napóleon halálát követően történt. A másik kronológiai adat a kultúrtörténet körébe tartozik. A későbbi két évszázad katonai és politikai gondolkodását alapjaiban meghatározó két katona lelkületében és szellemiségében a 18. század gyermeke volt. Lefebvre Napóleonról szóló korrajzában így ír: „a dolgozószobája csendjében a legboldogabb, cédulái és irattartói között”.¹² Gondolkodása életkora előrehaladtával egyre gyakorlatiasabbá vált, de racionalista és filozofikus vonásainak keveredése 18. századivá teszi. A kor mindkét nagy katonai elméjére igaz, amit Lefebvre ír Napóleonról: „Egyáltalán nem bízta magát az intuíción: az érvelésre, a tudásra és a módszeres erőfeszítésre támaszkodik”.¹³

Az érvelés és az ismeret, valamint a rendszerezésre irányuló törekvés elemei határozzák meg az elmúlt kétszáz év Clausewitz-képét, amely a sokféle értelmezés miatt egyáltalán nem homogén. Ami általában egységes tényező bennük, az a Vom Kriege tartami ismertetésének és az értelmezésére irányuló törekvés túlsúlya.

A fő mű – mintegy a kor hadtudományi ismereteinek kvintesszenciája – annyira uralja a német katonai gondolkodóról és életművéről alkotott felfogást, hogy közben olyan lényegi elemek törpülnek el, mint Clausewitz gyakorló katonai tevékenysége, a Vom Kriege előtt írott műveinek jelentősége, vagy éppen a személyiségjegyei. A rohamosan terebélyesedő Clausewitz-szakirodalom alapján a német katonai gondolkodó elsősorban elméleti szakember volt, és emellett elenyészik, hogy alkotói munkásságában a praxis és a teória szinte egyedülálló módon kapcsolódott egybe. A Vom Kriege uralkodó tényezője a 19. századra, az első Clausewitz-biográfiákra vezethető vissza, amelyek közül két rövid alkotást érdemes kiemelnünk. Elsőként Richard von Meerheimb a 19. század második felében megjelent reprezentatív német életrajzi lexikonjába írott nagy terjedelmű szócikkét említjük meg.¹⁴ Ebben a részletes életrajzi adatokat követően a Vom Kriege legfontosabb téziseinek tartalmi ismertetése szerepel, néhol szó szerinti idézetek formájában, minden lényegre törő koncepció nélkül. Ezzel szemben a koncepcionális feldolgozást a Clausewitz-kérdéskör tárgyalásában kulcsszerepet játszó Hans Delbrück biográfiai tanulmányában találjuk meg,¹⁵ ami természetesen nem zárja ki, hogy kortársai közül más ne fordult volna a téma felé a rendszerezés igényével. Ami Hans Delbrück hadtörténeti munkáját kiemeli a századforduló hasonló vállalkozásai közül, hogy ő Clausewitzet elsősorban hadtörténetíróként igyekezett megragadni, és ennek kapcsán szólt a hadelméleti szerző – mint gyakorló stratégia – szakmai tudásáról is.¹⁶ Delbrück a katonai stratégiai

12 Lefebvre 1975, 73.

13 Uo.

14 Meerheimb 1876

15 Delbrück 1887

16 Delbrück 1887, 9–18.

gondolkodás kultúrtörténetében alapműnek számító alkotásával – amely először 1900–1920-ban jelent meg¹⁷ –, tisztázta Clausewitz felfogásának lényegi elemeit a hadviselés kettős jellegét – a kifárasztást (korlátozott célt) és a megsemmisítést – illetően. Ezzel utat mutatott a későbbi korok katonái számára is. Delbrück Clausewitz-tanulmányában éppen azt az elvet emelte ki, amely a későbbi Clausewitz-biográfiákban általában alig jelenik meg, hogy Clausewitz hadtörténelmi értelmezéséhez – amelyekben olykor lelt pontatlanságokat is –, feltétlenül szükséges volt az alapos stratégiai jártasság. Delbrück, aki a katonák számára mintegy felfedezte a Vom Kriege lapjain szereplő, de nem elég hangsúlyos kifárasztó hadviselést,¹⁸ Clausewitz kortársait idézve bizonyította Clausewitz-nek a gyakorlati életben szerzett érdemeit. Ezzel az életrajzi adatolással a Vom Kriege-t is elhelyezte az egész Clausewitz-biográfiában.

Delbrück műveit a katonai szakma nehezen értette meg,¹⁹ és ennek valódi okát a Vom Kriege felületes ismeretében kell keresnünk. E fontos hadtudományi alkotás sajátos kultúrtörténeti jellemzője, hogy a modern hadtudomány és hadelmélet teljes egészében kevesek által olvasott és még kevesebbek által értett alapműve. A katonai hivatás történetében erre már rámutatott Heinz Guderian.²⁰ Mindazonáltal a Vom Kriege hatása a múlt század közepére uralta az egész Clausewitz-képet,²¹ és olyan szakmai tudományos vitákat generált, amelyek egy része máig lezáratlan. Érvényesült és érvényesül az az állapot, amelyet egykori kutatónk, Perjés Géza is kultúrtörténeti ismétlődésként tett szóvá a hidegháború utolsó évtizedének elején. „Gyanúnk mindenesetre az, hogy megismétlődik mindaz, ami a múlt század második felében történt: úgy hivatkoznak Clausewitzra, hogy annak alig van valami köze a hadviselés elméletéhez és gyakorlatához – és magához Clausewitzhoz is”.²² Clausewitzre máig illik hivatkozni, amiként a katonai tanintézetek kötelező tananyagaként szokás nézeteit oktatni is,²³ és a politikai életben gyakorta emlegetett szerző. A diktatórikus politikai vezetők rendszeresen élnek fogalmaival, jóllehet azok tartalmát önkényesen változtatják.²⁴ Mindez jelentősen torzítja a Clausewitzről alkotott képet, ami akadályozza az egyetemes hadelmélet fejlődését.

Clausewitz magyarországi képe igazodik a nemzetközi tendenciákhoz azaz a Vom Kriege uralja, miközben egyetemes mércével mérve is jelentős eredmények kapcsolódnak hozzá. A nemzetközi tendenciák érvényesülése leginkább a témaválasztásban figyelhető meg. Az egyetemes hadelméletben mindig vannak olyan clausewitz-i megállapítások, amelyeket egyes szakmai helyzetekre több kutató is érvényesnek vél, és így tematikában és mondandóban egymásra erősen hajazó tanulmányok születnek. Az elmúlt másfél évtized aszimmetrikus háborúira vonatkozóan

---

17 Delbrück 2003

18 Raulff 2003, XIX–XXVI.

19 Perjés 1983a, 438–448.

20 Guderian 1960, 412.

21 Hahlweg 1952

22 Perjés 1983a, 479.

23 Rid 2004, Kleyser 2014, Rose 1995

24 Krüger 1968, Rose 1995, 85–127.

ilyen tétel volt a háború „kaméleon-jellege”, amely a Vom Kriege egyik amúgy is sokat idézett szövegrészéből ered, és amely éppúgy feltűnt a nyugati, mint a magyar szakirodalomban.²⁵ A mindenkori kordivat érvényesül a nem túl terjedelmes magyar Clausewitz-szakirodalomban. Ebből kiemelkedőnek véljük Hardy Kálmán Clausewitz-dolgozatát, amelyben a rövid terjedelem ellenére is sikerült találó korrajzban elhelyezni a Vom Kriege legfontosabb tartalmi elemeit.²⁶ Az itt említett jelenségek a hazai Clausewitz-kutatás felszínét jelentik, amely alatt sokkal tartalmasabb, nemzetközi jelentőségű mélyrétegek húzódnak – bár alig esik szó róluk hadtudományi életünkben.

A magyar Clausewitz-kutatások első jelentős sikere, amelyhez foghatóval nem rendelkezik minden nemzet, a Vom Kriege hazai fordítástörténetének eredménye. A magyar hadtudományban három teljes szövegű Vom Kriege-fordítással rendelkezünk (1892–1894, 1961–1962, 2013), ami – tekintettel a szakmailag szinte megoldhatatlan átültetési nehézségekre –, hatalmas tudományos és szakfordítói teljesítmény. E három nagy munka mellett érdemes megemlítenünk másik két torzóban maradt fordítói munkát is. Elsőként Raksányi Imre próbálkozott Clausewitz fő művének átültetésével a 19. század első felében.²⁷ E munka jelzi a Vom Kriege hazai hatását, amely a mű első megjelenését követően néhány éven belül érvényesült. A másik töredékes fordítás Perjés Géza nevéhez kötődik, aki felismerve a filológiai értelmezés nehézségeit és az azokban rejlő szakmai lehetőségeket, maga is fordított Clausewitz-textusokat.²⁸ A három teljes fordítás kapcsán azonban nem beszélhetünk teljes sikerről, bár a szakmai teljesítmény kétségtelenül elismerendő, mert az alapos fordítói munkához elengedhetetlen fordítói, nyelvészeti, hadtörténelmi és főként hadelméleti eszmecsere elmaradt.

A magyarországi Clausewitz-kutatások legjelentősebb sikereit Perjés Géza (1917–2003) érte el, aki elsősorban hadtörténészként közelített a német katonai gondolkodó alkotásaihoz. Perjés már a múlt század közepén foglalkozott a Clausewitz-kérdéskörrel, de kutatásai, amelyeket a háború megértésére törekvő szociológusként folytatott, mintegy négy évtizeddel ezelőtt teljessé váltak ki. Két könyve nemzetközi szinten álló alkotás. A *Clausewitz* (1983) című kötete az életrajzi adatok ismertetésén túl a legfontosabb clausewitz-i tételek rendszerezett áttekintése. A Vom Kriege megértéséhez nélkülözhetetlen kézikönyv, amely végső konklúziói egy részében – az atomkorszakban betöltött szerepről szóló szövegrészen – a kultúrpolitika felé tett nagyon markáns szerzői gesztus, miközben a szerző felismeri és kiemeli Clausewitz szerepét a „kibernetika, az informatika, a rendszerelmélet, a döntés- és játékelmélet

25 Herberg-Rothe 2008, Jobbágy 2015. A háborút a Vom Kriege első könyvében Clausewitz „egy valódi kaméleon” színváltozásaival írja le, amennyiben egyszerre érvényesül benne „a természetes ösztönök”, a „szabad szellemi tevékenység”, valamint „a pusztá értelem” három összetevője. Clausewitz 2013, 55.

26 Hardy 1932

27 Ács 2005

28 Perjés a Clausewitz és a háború praxeológiája című művének bevezetőjében ismertetve alkalmazott módszereket, az alábbiakat írta: „Úgy gondoljuk azonban, hogy eljárásunk még a Clausewitzet ismerők számára is haszonnal jár, mivel a szóban forgó szövegrészek új összefüggésekbe való állításával azok teljesen új értelmet nyernek. Miután a magyar Clausewitz-fordítást sok helyen hibásnak találtuk, az idézeteket a német kiadásból fordítottuk, megjelölve azonban a kérdéses szövegrészek helyét a magyar kiadásban”. Perjés 1988, 12.

korszakában”.²⁹ Perjés legjelentősebb Clausewitz-műve *Clausewitz és a háború praxeológiaiája* címmel jelent meg 1988-ban. Ebben az alapvetően éppúgy tudománytörténeti, mint elméleti művében azt igazolta: „*hogy Clausewitznek a katonai döntés természetét illetően gondolatai beilleszthetők a praxeológia, általában a modern viselkedéstudományok keretei közé, és az a meggyőződésünk, hogy igazi tudományos rangját nem utolsósorban éppen ez adja meg*”.³⁰ Mai Clausewitz-képünket Perjés két feldolgozása alapjaiban határozza meg, mert egyfelől szerzőjük munkáival egészen egyedi helyen áll a magyar tudomány- és kultúrtörténetben, másfelől mert sajátos gondolatmenetével, multidiszciplináris megközelítési módjával a Clausewitz- témának addig ismeretlen mélységeit tárta fel. Ugyanakkor Perjés Géza munkái arra is felhívják a figyelmet, hogy a Clausewitz-kutatások bármennyire is tisztán hadtörténelmi témának tűnnek, mindig a jelen kor hadelméleti problémáira is reflektálnak. Ezért tarthatnak egyszerre igényt a történetírói és a katonai szakma érdeklődésére.

Clausewitz korunkban

Az ezredforduló átalakuló világában mind az egyetemes, mind a magyar katonai gondolkodás módosul. Vannak azonban olyan elméleti kapaszkodók, amelyek segítenek megtalálni a hadügyi fejlődés jövőbe vezető helyes útját, amely nem feltétlenül a háború kérdéseit jelenti. Az egyik ilyen kapaszkodónk lehet Clausewitz hadelmélete, amelyet két részre lehet bontani. Az első halmaz a csak saját korára érvényes megállapításokból áll, és ezzel értelemszerűen a hadtörténetírásnak van feladata. A második halmaz, amely a hadviselés és a hadügy elméleti kérdéseit és a stratégia, a katonai stratégia teóriáját tartalmazza, sokat nyújthat korunk hadelmélete számára. Ez az utóbbi a tudomány- és szellemtörténeti analógiának, valamint homológiának megfelelően a korábbi időszakokhoz hasonlóan ismétlődő jelenség. Általában elmondható, hogy a világ szellemi, politikai és katonai életében periodikusan ismétlődő „Clausewitz-reneszánszok”-ról beszélhetünk, amikor mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek a német katonai gondolkodó eszmevilágából igyekeznek útmutatást nyerni a jövőre vonatkozó döntésekhez. Az elmúlt kétszáz évben jelentős érdeklődés mutatkozott Clausewitz iránt a 19. század második felében és a századfordulón a Nagy Háborúra készülő katonai szakmákon belül, majd a két világháború közötti évtizedekben, amikor a politikai és a katonai élet együtt keresett kibontakozást a világegés okozta társadalmi és hadművészeti válságból. Ezt követően a hidegháború évtizedeiben, amikor a tömegpusztító fegyverek elterjedésével új dimenziók nyíltak a világ hatalmi viszonyrendszerében, elhúzódó Clausewitz-reneszánszot élünk, amely fokozatosan csendesülni látszott az egypólusú világrend időszakában. Napjainkban egy újabb Clausewitz-reneszánsz tanúi vagyunk, amelyet korunk nagyhatalmi átrendeződése, és nem utolsósorban az ezt kísérő háborúk sora éltet. A Clausewitz-neoreneszánsz jelentős táplálója, hogy napjaink fegyveres konfliktusaiban – erre éppen a szomszédságunkban zajló orosz–ukrán háború a jó példa –

29 Perjés 1983a, 480. Perjés egyéb a Clausewitz-féle életművel és hatásmechanizmusával foglalkozó alkotásai közül lásd még: Perjés 1966, 1971, 1983b. Perjés tudományos életpályáról: Hausner 2020.

30 Perjés 1988, 9.

a hadügy visszanyeri korábbi arculatának egyes elemeit. Ilyen viszonyok között természetesen, hogy a Vom Kriege lapjaiból sokan keresnek eligazodást, ám éppen úgy, mint az előző Clausewitz-reneszánszok során, most is csak kevesen találják azt meg. Ennek oka ismét a clausewitz-i életmű csekély mérvű ismerete. A katonai világ a gyakorlati szakemberek konkrét irányultsága miatt ma is a háborúra és a hadviselésre vonatkozó, szabályzati pontokra emlékeztetően megfogalmazott tételeket keres a Vom Kriege oldalain, de ilyenek nem léteznek. Ezzel szemben találnak benne egy sajátos gondolkodásmódot, amely olyan témákhoz vezet – például a katonai szemléletmód kérdése, az abszolút és a valóságos háború kategóriája, a metodizmus, a katonai vezető belső világa (a katonai géniusz), hogy csak néhányat említsünk –, amelyeknek első olvasatra semmi hozadékuk sincs a hadviselés gyakorlata számára. Hosszú távon, a fegyveres erők fejlesztése és a jövő háborújára, fegyveres konfliktusaira történő felkészítése szempontjából azonban annál fontosabbak. Ez a leghangsúlyosabb érv a Clausewitz-kutatások mellett.

A mai magyar Clausewitz-kutatások mellett szól, hogy az egész magyar katonai szakma és gondolkodás – másként fogalmazva a teljes hazai hadügy – jelenének és jövőjének kérdése a Clausewitzhez fűződő viszonyunk meghatározásán múlik, ami alapvetően hadelméleti kérdés. Ez az elméleti probléma hosszas tudományos, ám ugyanakkor a katonai szakma praktikumát is szem előtt tartó polémiát igényel, amely nem fulladhat hadtörténeti kérdésekbe. A magyarországi Clausewitz-vita mindeddig elmaradt. A jövőbeli polémia az adaptáció kérdéséhez kapcsolódik, és azon keresztül átnyúlik a Clausewitz-fordítások területén túl, a hazai hadtudomány és katonai gondolkodás forrásainak kérdéseire is. Ezek együtt alkotják az önálló magyar hadelmélet kialakításának feltételeit. Miután véleményünk szerint a Vom Kriege mint a clausewitz-i életmű legjelentősebb, egyben feltehetően legutolsó alkotása a modern hadviselés hermeneutikai alapjait is összegzi, a fenti kérdésekre a Vom Kriege felől közelítve igyekszünk választ keresni.

A modern katonai gondolkodás kulturális megközelítését tekintve Janus-arcú, amennyiben a fegyveres küzdelem oldaláról mindig egyetemes és nemzetek feletti, a küzdelemben elérendő célok tekintetében pedig mindig nemzeti jellegű, amennyiben a politikai szféra uralja. Erre mondja Clausewitz: *„Természetesen a politikai elem nem avatkozik túlságosan a háború részleteibe – nem állítanak őrszemeket és nem vezetnek járőröket politikai szempontok szerint –, ám annál döntőbb hatása van a háború, a hadjárat, sőt gyakran a csata tervezésére”*.³¹ Ezt az alapképletet jelentősen árnyalja a modern hadügy egyre mélyebb és mind szerteágazóbb tudományossága és szakmaisága. Korunk hadügye – már a mindennapi szakmai gyakorlat szintjén is – multi- és transzdiszciplináris, miközben legfőbb rendeltetése, a politika, tehát a társadalom külpolitikai akaratának érvényesítése nemzeti jellegű. Főleg az előbbi tényezőből ered, hogy a modern katonai gondolkodásban fokozódó mértékben van jelen az adaptáció, amelynek hazánkban messzire nyúló előzményei vannak. Amikor mintegy három évtizeddel ezelőtt a magyar hadtudományi életben a teljes megújulásra és megújításra irányuló törekvések érvényesültek, a kor meghatározó katonai gondolkodója,

31 Clausewitz 2013, 668.

Kovács Jenő egy, a Magyar Hadtudományi Társasághoz kötődő kerekasztal-beszélgetésen egyértelműen megfogalmazta, hogy a magyar hadtudomány elméleti alapjai hiányosak. *„A gyökerek hiányát arra vezette vissza, hogy a magyar hadtudomány alkalmazó, adaptáló hadtudomány volt, s az mind a mai napig.”*³² Az adaptáció már az 1945 utáni magyar hadtudománynak is markáns jegye volt, amelyet megőrzött egészen napjainkig. A más nemzetek hadtudományi, hadelméleti rendszereiből való átvétel alapvető szakmai eljárás, amelynek segítségével megszerezhetők a hadügy nemzetközi szintjére jellemző ismeretek. A rendszerváltás korában ez a fajta adaptáció egyben az új magyar hadtudomány elméleti forrásainak kijelölésére is irányult.³³ A kor másik meghatározó katonai gondolkodója Móricz Lajos, tagadva a hadtudományi, hadelméleti autarkia létjogosultságát, ezt írta: *„A honvédelemre vonatkozóan még nagyobb nyomattal hangsúlyozzuk az autarkia elleni küzdelem jelentőségét és azt is kijelentjük, hogy nálunk az adaptációnak igen nagy jelentősége van, s a kutatási terveinkben szereplő feladatainkat is túlnyomórészt adaptációval kell megoldanunk”*.³⁴

A hadügy belső logikájából ered, hogy a nemzetközi életben az az ország tehet szert katonai téren előnyre, amely az adaptáció és az autarkia arányát helyesen megtalálva, képes a helyi belső és külső viszonyoknak megfelelő katonai gondolkodást, nemzeti hadelméleti rendszert kialakítani. E feladat megvalósításának első lépése az adaptáció és az autarkia alapjául szolgáló elméleti források, hadelméleti iskolák meghatározása, ami a hadikultúrák kérdéskörének vizsgálatán át vezethet eredményre. Miután ezek az iskolák egységesek abban, hogy nézetrendszerük – akár tudatosan vállalva azt, akár nem – Clausewitz Vom Kriege-jének háború definíciójából indul ki, így e munka előtérbe állítja a Clausewitz-életművet. Hazánkban a hadikultúrák témáját a már említett Kovács Jenő honosította meg a hadelméletben, amikor a magyar nemzeti stratégia (hadászat) elméleti alapjainak lefektetésén fáradozott.³⁵ Kutatásai kapcsán követve a katonai szakma gyakorlatias gondolkodásmódját, egyértelműen igyekezett megjelölni a hadikultúrák vizsgálatához, és a nemzeti katonai stratégiához elengedhetetlenül szükséges hadelméleti iskolákat. Az ezek számbavételét tartalmazó tanulmányában, amelyben a Clausewitz-cel kapcsolatos megállapításairól Perjés második Clausewitz-kötetére támaszkodott,³⁶ a direkt és az indirekt katonai stratégia együttes alkalmazása mellett szállt síkra. A tanulmányban Clausewitz nevéhez kapcsolta a *„direkt hadászatot”*, amelyről ezt írta: az ennek *„elveit követő német és orosz katonai irányzat egymással rokon, mert azonos célokat követett. A cél elérésének útjai-módjai tekintetében mindkét hadtudomány genezisében jelentősen eltérő tulajdonságok átöröklődése ment végbe. ...Eredményeit elsősorban nem az áldozatok, az elszenvedett veszteségek, hanem az ellenség megsemmisítésében mutatkozó siker kritériumai szerint mérte.*

32 V. M. [álnéven] 1994, 10.

33 A kellő módon kezelt hadtudományi és hadelméleti adaptáció elkötelezett támogatója Móricz Lajos volt, aki több írásában – Móricz 1972, 1984, 1997 – szót emelt a külföldi és az idegen nyelvű források kutatásáért.

34 Móricz 1997, 35.

35 Kovács Jenőről és életművéről lásd Forgács 2009, 2023.

36 Kovács 1993. A Perjés Géza által írott Clausewitz-értékelés hangsúlyozása megtalálható Kovács 1993, 7. (2. lábjegyzet), ahol az alábbi megállapítás olvasható: *„A Clausewitz művének befejezetlenségéből adódó félreértések tisztázásához és a szerző gondolatmenetének jobb megértéséhez jelentős mértékben hozzájárul Perjés Géza: »Clausewitz és a háború praxológiája« című könyve”*.

Tévedés azt gondolni, hogy a direkt hatású hadászat a kétpólusú világ megszűnése után örökre eltemetkezett, s Magyarországon is a letűnt irányzat jelképévé vált. E hadászat mindjárt újjáéled ott, ahol fegyveres küzdelem elé az ellenség megsemmisítésének célját állítják.³⁷ Eltekintve Kovács Jenő hadelméleti bizonytalankodásától, érdemes figyelni arra, hogy Clausewitzet a „direkt hadászat” legfontosabb forrásai között említette és hangsúlyozta, hogy a katonai szakma gyakorlatából eredően a direkt és az indirekt hadászat egybefonódhat.³⁸

Szentenciaként egyebek mellett megfogalmazta, hogy az „indirekt hatások hadászatában”, amelyet Liddell Hart-hoz kötött, a harcászati, hadműveleti szintű tevékenység „direkt hatású”. Kovács Jenő a három évtizeddel ezelőtt megújuló magyar hadtudományt oly módon képzelte el, hogy megőrizve a Clausewitz nevével fémjelzett direkt hadviselés elemeit, azt célszerű kiegészíteni az indirekt rendszer tényezőivel, és ezeket egy rendszerré egyesítve gondolta adaptálni a nemzeti érdekeknek megfelelően. Mindezzel Kovács Jenő – igaz nem tudatosan – megteremtette tudományelméleti alapját annak, hogy Clausewitz rendszere, amely magában hordozza az indirekt vonásokat is, változó világunkban az eddiginél mélyebben épüljön be katonai gondolkodásunkba. A fentiek alapján hadelméletünknek célszerű Clausewitz téziseivel mélyebben foglalkoznia, és az elemzés nyomán adaptálnunk kell máig meghatározó munkáját.

Az előzőekben elmondottak kellően igazolhatják a clausewitzzi rendszer mélyebb, tudatosabb meghonosítását, mint a magyar nemzeti hadelmélet egyik forrását katonai gondolkodásunkban. Tézisei közül a katonai szakma szellemiségét meghatározó stratégiai szint számára sokat jelentő „direkt” és „indirekt hatású hadászat” kérdésével célszerű elsőként foglalkoznunk, amely Clausewitznél a háború vagy hadviselés kettős jellegeként jelenik meg. A megsemmisítés és a kifárasztás paritása adja Clausewitz szerint a hadviselés legfőbb eszközét, amelynek célja az ellenség akaratának megtörése. Ez a tézise szoros összhangban áll a háború általa bevezetett fogalommal, a politikai akaratérvényesítés érdekében alkalmazott erőszakkal.

A hadviselés kettős jellegéről vallott tételek, amelyek a hadtudományi szakirodalom tanúsága szerint a modern hadelméletben általánosan ismert és tárgyalt szakmai jelenségről szólnak, hatással lehetnek a magyar katonai gondolkodásra. Clausewitz erre vonatkozó gondolatainak magva, hogy a hadviselésben mindig egyszerre van jelen a szemben álló katonai erők megsemmisítésére, valamint az egyéb eszközökkel történő kifárasztására irányuló törekvés. Fontos tézise a megsemmisítés tartalmának konkrét meghatározása: „A haderőt meg kell semmisítenünk, azaz olyan helyzetbe kell juttatnunk, hogy a harcot ne tudja folytatni többé. Itt rögzítenünk kell, hogy a továbbiakban »az ellenséges haderő megsemmisítése« kifejezés alatt kizárólag ezt értjük.”³⁹

37 Kovács 1993, 2–3.

38 „A hadászat irányzatai nem feltétlenül ellentétesek egymásnak, s a gyakorlatban egybe is fonódhatnak. A tudományos irányzatok jelzői a gyakorlati életben valójában nem találhatók meg. Nincs »direkt« vagy »indirekt« hadászati-hadműveleti terv. E tervek a hadtudomány elméletének szem előtt tartásával a nemzeti érdekek, a térbeli méretek, a gazdaság, a geopolitikai, geostratégiai viszonyok és a haditechnikai feltételek egyidejű mérlegelése alapján alakulnak ki. E kérdések vizsgálata és eredményeinek a politika céljaival történő egybevetése alapján alakul ki a »nagy« és annak alárendeltségében a »katonai« stratégia”. Kovács 1993, 6.

39 Clausewitz 2013, 57.

A Clausewitz-életművel és az ellenséggel szembeni akaratérvényesítéssel kapcsolatos, sokszor eltúlzott szakmai vélemények arra vezethetők vissza, hogy ezt az egyszerű kitévelt nem méltatták kellő figyelemre és nem látták meg, hogy a megsemmisítés nem feltétlenül fizikai dolog, hanem sokkal inkább a politikai akarat katonai eszközökkel történő negligálását jelenti. Miután Clausewitz művének befejezetlenségéből eredően látszólag többet szól a háborús fizikai kölcsönhatásokról, táptalajt teremtett a kifárasztás eszközének eliminálására. Ezzel létrejött annak előfeltétele, hogy sokan még korunkban is éles különbséget tehessenek a „direkt” és az „indirekt hadászat” között, szembeállíthassák egymással Liddell Hart és Jomini, valamint Clausewitz hadelméletét. Miközben a probléma valódi megoldása abban rejlik, amit már Kovács Jenő is hangsúlyozott: a két irányzatot együtt érdemes kezelni. Tegyük hozzá, hogy erre a szembeállításra maga Liddell Hart is okot adott, amikor nemzetközi hírű művében szélsőséges szakmai véleményt mondott Clausewitz nézeteiről.⁴⁰ A clausewitz-i rendszer egyik eljárása a kifárasztás, amely nem feltétlenül közvetlen fizikai erőszakkal igyekszik eredményt elérni, a maihoz képest nyilván kezdetlegesebb módon már tartalmazza a modern „indirekt hadászat” alapjait.

Ezen a ponton érkezünk el egy olyan hadelméleti vita témájához, amelyet érdemes lenne időnként ismétlődve lefolytatni, s amelyet a hadtörténetírásán kívüli stratégiaivita elnevezésével illetünk. E terminus technicus alkalmazását a tudatos megkülönböztetés szándéka indokolja. A hadtörténetírásban éppen abból a Clausewitz-i tételéből kiindulva, hogy létezett a 17–18. században egy úgynevezett metodista hadművészet, amely került a döntő ütközetet, és a kifárasztás módszereit részesítette előnyben, mintegy száz évvel ezelőtt zajlott egy vita. Ez a szakmai polémia a már említett Hans Delbrück nevéhez kötődik, aki híres hadművészettörténeti szintézisében – a Vom Kriege alapos ismeretében – elmondta, hogy a kifárasztás és a megsemmisítés ilyen éles szembeállításának nem sok értelme van. Korrigálta Clausewitz néhány túlzó hadtörténelmi megállapítását is.⁴¹ A hadtörténetírás vitája mellett és attól élesen nem elválaszthatóan zajlott a katonai és a politikai életen belül is egy stratégiaivita, amely az első világháború hatásaira és megoldatlan hadművészeti problémáira reflektálva azzal foglalkozott, hogy a következő nagy fegyveres konfliktusok a Clausewitz-féle kifárasztó vagy megsemmisítő hadviselés jegyében zajlanak-e majd. A polémia alapja a háború kettős jellegéről szóló tézisrendszer volt, ami a Vom Kriege katonai hermeneutikai jellegén alapult.⁴² Ez a folyamat 1945 után nem állt meg, hanem átalakult – részben Liddell Hart elméletének hatására – a katonai szakma polémiájává a „direkt” és az „indirekt stratégia” (közvetlen és közvetett hadászat) kérdéséről. A hidegháború időszakában előtérbe kerülő közvetett eszközök, amelyek sokszor a közvetlen fizikai erőszak kerülésével igyekeztek az ellenfél politikai akaratát megtörni, kényszerítően igényelték a kifárasztás és megsemmisítés paritásának

40 Liddell Hart 2002, 487–549. Clausewitz, valamint Liddell Hart és Jomini gondolatainak egymással ellentétes felfogását lásd Kovács 1993. az alaptanulmány koncepciójában. A Jomini – Clausewitz-kapcsolat meggyőző feldolgozása megtalálható: Nohn 1959.

41 Clausewitz szakmai, hadművészeti eszmefuttatása megtalálható: Clausewitz 2013, 641–661. A stratégia- (metodizmus) vita alapvető forrása: Debrück 2003, 582–589. A vita tudománytörténeti feldolgozását lásd: Perjés 1983a, 438–448, Nowosadtko 2002, 79–90.

42 Linnebach 1934, Kessel 1987b, Nagy 2004, 2017.

tisztázását. Ez éltette a kor Clausewitz-reneszánszát. Ma a világ átalakulásának és az új világrend formálódásának korában ismét kényszerítő erők hatnak e vita folytatására. E polémia alapján lehetséges a mai magyar hadügyet foglalkoztató olyan gyakorlati kérdések tisztázása, mint a fejlesztés koncepciója, az ennek alapjául szolgáló nemzeti hadelmélet megfogalmazása, az adaptív elem arányának meghatározása.

A stratégiavita felveti a katonai és a hadtudományi gondolkodásmód milyenségének kérdését, amelyre röviden fogalmazva Clausewitz megállapításával tudunk válaszolni: az „*elmélet szemlélet, ne pedig tan legyen*”.⁴³ Ez a sokat idézett tétel a modern hadelmélet olyan kiindulópontja, amely ellentétesnek tűnhet a katonai szakma szigorú szabályokhoz szokott felfogásával. Természetesen nem tagadva az utóbbiak létjogosultságát, sőt egyenesen hasznát a katonai praxisban, úgy véljük, hogy a megalapozott koncepciókat eredményező hadelméletnek és katonai tudásnak elsősorban gondolkodásmódnak, semmint tételes ismerethalmaznak kell lennie. Clausewitz a *Vom Kriege* második könyvének *A háború elméletéről* című fejezetében a katonai gondolkodás- és szemléletmód alkotó jellege mellett száll síkra, ami a fegyveres küzdelem (a háború) reziduális tényezőinek létre vezethető vissza. Ebben a bizonytalan légkörű társadalmi tevékenységben az elméleti tudás „*a mérlegelő kritikai szemlélet fényével mindenütt bevilágítja a háború birodalmát*”.⁴⁴ Ezen a ponton érezhető erősen a Clausewitz-életmű aktualitása. A *Vom Kriege*-nek *A háború elméletéről* című második könyve⁴⁵ a keletkezése óta eltelt kétszáz évben mit sem veszített aktualitásából. Tudjuk, az író ezt a szövegrészt is át akarta dolgozni halála előtt. Ám befejezetlensége ellenére is egyértelműen kiolvasható belőle, hogy szerzője olyan alkotó, sok irányban figyelő katonai gondolkodásmódot ír le, amelynek modern értelmezése, kapcsolódva a stratégiavítához, éppúgy fejleszti az egyetemes, mint a magyar hadtudományt. A katonai gondolkodás belső sajátosságaiból ered, hogy ez a szemléletmód, amellyel Clausewitz a tételes tudományosságot párhuzamba állítja, a szakmai metódizmus (módszeresség) és az oknyomozó gondolkodás egységét feltételezi.

A fenti szellemi egység, mint az alkotó katonai gondolkodás alfája és ómegája felhívja a figyelmet a gyakorlat és az elmélet viszonyára. Clausewitz életművének méltatói általában egyet értenek abban, hogy a fiatal korától ráható háborús élmények, majd a később tudatosan megfigyelt és gyűjtött hadszíntéri tapasztalatok írásainak, és mindenekelőtt a *Vom Kriege*-nek legfontosabb forrásai lehettek. Az is egyértelmű, hogy e tapasztalatokhoz az autodidakta módon és katonai oktatásban szerzett ismeretek, elméleti tudás társult, ami már eleve biztosította a teória és praxis egységét a Clausewitz-életműben. A kérdés azonban ennél bonyolultabb, mert a *Vom Kriege* lapjain egy olyan hadelméleti rendszer vázát találjuk, amely egyedi, filozofikus eszmefuttatásaival eltér a hasonló témájú kortárs alkotásoktól. Clausewitz oly módon alkotott gondolati rendszert, hogy átvette saját kora filozófiai szemléletmódját, a szükséges szinten tájékozódott a tudomány elméleti kérdéseiről, és erre a szellemi vázra helyezte el a háborúval, valamint a hadüggyel kapcsolatos meglátásait. Ettől a módszertől a *Vom Kriege* egyedülálló lett. A katonai ismeretanyag válogatása,

43 Clausewitz 2013, 119.

44 Clausewitz 2013, 120.

45 Clausewitz 2013, 101–161.

feldolgozása, továbbá leírása személyes tapasztalatok alapján történhetett, ami véleményünk szerint leginkább *A súrlódás a háborúban* című fejezetben érzékelhető. A fejezetet az alábbi mondattal kezdi: „Amíg magunk nem ismerjük meg a háborút, nem érthetjük, miben rejlenek azon nehézségei, amelyekről mindig szó esik”.⁴⁶ Majd ugyanezt a gondolatot az alábbi módon zárja a háború sajátos közegéről szólva: „Ha azonban láttuk már a háborút, minden érthetővé válik, de mégis rendkívül nehéz leírni ennek a változásnak az okát, megnevezni ezt a láthatatlan s mégis mindenütt működő tényezőt”.⁴⁷ A háború sajátos, az emberek által alkotott társadalmi szervezet működését torzító légkörét nevezi Clausewitz „háborús súrlódásnak”, amely – az ő megfogalmazásában – „a valódi háborút a papíron lévőtől megkülönbözteti”.⁴⁸ Clausewitz ugyan olyan elméleti kategóriákat alkot, mint például a háborús súrlódás, az abszolút háború, a metodizmus, hogy néhányat említsünk, él is ezekkel, ám ezt annak érdekében teszi, hogy a „valódi háború” elméletét megalkossa. A „megnevezített körülmények között végrehajtott mozgás” mestereként képes volt a hadelméletben egyedi módon megvalósítani a teória és az empiria egységét. E módszertani eljárásával máig követendő irányt mutatott a katonai gondolkodás számára.

A Clausewitz által képviselt katonai gondolkodás nem homogén. Szemléletmódja, a jelenségek vizsgálatánál alkalmazott eljárása, vagyis az abszolút formától történő közelítése a valós életben történő megjelenési formához mélyen árnyalt. A *Vom Kriege* befejezetlensége miatt a sorok között mindazonáltal kiolvasható, hogy ez a szofisztikált szemléletmód a katonai gondolkodás két szintjét feltételezi. Egyfelől ismeri a rutinszerű, a mindennapi gyakorlatot szolgáló módszeres cselekvést irányító gondolkodást, a hadtudományi metodizmust, amelyből a hadtörténeti kategóriát is levezeti. Másfelől pedig létezik nála egy katonai szakmai oknyomozó, miérteket kutató gondolkodásmód is, amelyet a bíráló- vagy kritikasztintú gondolkodásnak nevezhetünk.⁴⁹ A leíró és az oknyomozó szemléletmód közötti különbséget Clausewitz meg is fogalmazta: „Az első ilyen tevékenység a megkérdőjelezhető tények történeti feltárása és megállapítása. Ez a tulajdonképpeni történelemkutatás, amelynek semmi köze sincs az elmélethez.

A második az okozatnak az okokból történő vezetése. Ez a tulajdonképpeni kritikai kutatás, amely nélkülözhetetlen az elmélet számára, mivel csak ennek segítségével tisztázható mindaz, amit az elméletben tapasztalás útján kell megállapítani, megerősíteni vagy csak megmagyarázni”.⁵⁰ Vagyis Clausewitz az elméleti kutatások köréből kizárta a pusztá leírást, és ettől elkülönítette a nyilván magasabb rendű elemző munkát. Ha mutatis mutandis a fenti sorokat kivetítjük a mai magyar hadelmélet egészére, akkor azt látjuk, hogy a pusztán mechanikus adaptáció, valamint a napi gyakorlat mellett, amelyek sajátos katonai megközelítést igényelnek, létezik egy másik szintű katonai

46 Clausewitz 2013, 95.

47 Uo.

48 Clausewitz 2013, 96.

49 Az elnevezés elsősorban fordítástechnikai kérdés. A *Vom Kriege* második könyv ötödik fejezete – eredeti formájában *Kritik* – címét az 1961–1962. évi fordítást végző Réczey Ferenc *A bíráló* formájában ültette át magyarra. Ez a 2013. évi fordításban *Kritika* címet kapott.

50 Clausewitz 2013, 137.

gondolkodás is, amely az adaptáció, a praxis és a teória hármasából alkot egységes elméleti rendszert. Ennek megalkotása a clausewitzi gondolkodás mélyebb megismerésével kezdődik.

A modern katonai gondolkodás a katonai szakma gyakorlatából eredően törekszik rendszerezni a hadüggel és a fegyveres küzdelemmel kapcsolatos ismereteket. Ez volt Clausewitz egyik célja is.⁵¹ A fegyveres küzdelmet, mint a háború eszközével történő külpolitikai akaratervényesítést olyan elvonatkoztatott szinten jeleníti meg, amely megállapításait alkalmassá teszi a háború megértésére. A különböző fejezeteket olvasva általánosított ismeretekhez jutunk, amelyek – még Clausewitz gyakorta briliáns eszme-futtatásai mellett is – nem tűnnek túl bonyolultnak. Clausewitz jól érthetően fogalmazva elvonatkoztatott, de nem vulgarizált. Nem túlozta el az elméletalkotást. A mesterkélt leegyszerűsítés a későbbi évtizedek egyetemes hadtudományára, főleg a mozgáscentrikus hadikultúra szovjet-orosz irányzatára volt jellemző. E felfogás szerint a marxizmus-leninizmus filozófiai alapjaiból kiindulva,⁵² az elmélet szintjén a háború és azon belül a fegyveres küzdelem megismerhető olyan mélységben, hogy az a gyakorlati életben alkalmazható törvények formájában is leírható. Hangsúlyoznunk kell, ilyen törvényekről – bármennyire is hasonlóak lehetnek azokhoz Clausewitz általánosításai – a német katonai gondolkodó sohasem beszélt. A Vom Kriege első könyvének negyedik fejezetében a fogalmak logikai hierarchiájáról van szó (törvény, alapelv, szabály, előírások, utasítások, eljárás mód), amelyre nagymértékben hasonlít a már említett szovjet-orosz rendszer. A törvényt Clausewitz az alábbi módon értelmezi: *„a legáltalánosabb, a megismerés és a cselekvés számára egyaránt megfelelő fogalom, jelentésében nyilván valami szubjektívot és önkényeset is tartalmaz, mégis éppen azt fejezi ki, amittől mi magunk és a rajtunk kívül álló dolgok függenek”*.⁵³ Az ilyen törvényből ered a szellemét tükröző alapelv, amely a hierarchiában alacsonyabb fokon álló, fentebb már leírt kategóriákban nyilvánul meg. Ennél tovább azonban Clausewitz a Vom Kriege lapjain nem ment. Mindössze odáig jutott el, hogy ezeket az alapelveket és eljárás módokat a katonai metodizmus fundamentumaként fogta fel a fegyveres küzdelemben. Az egyetemes hadtudomány mozgáscentrikus hadikultúrája – hazánkban főleg a kritika nélküli adaptáció miatt – sokszor figyelmen kívül hagyta, hogy a hadművészet törvényei és törvényszerűségei nem mechanikusak, hanem: *„A háború törvényeinek érvényesülése statisztikus jellegű. Működésük a konkrét jelenségek tömegeit öleli, foglalja magában és nagytömegű jelenségek mozgásában jut kifejezésre, realizálódik – s úgy a lényegi kapcsolatok a nagy számok törvényei alakját öltik”*.⁵⁴ Ez a felfogás éppen úgy elvonatkoztat, mint Clausewitz-é, jöllehet művelői elsősorban ideológiai okok miatt elutasították a Vom Kriege tartalmát. Clausewitz általánosításai, valamint a szovjet-orosz hadikultúrán belül a fegyveres küzdelem törvényei között – minden egybeesés ellenére – felismerhető egy lényegi különbség. Az utóbbi

51 *„Egy ideig képes voltam arra, hogy azokból az értekezésekből, amelyeket az egyes tárgykörökhöz kapcsolódóan írtam – mert csak így válhattak számomra is igazán világossá és bizonyossá –, csak a legfontosabb eredményeket emeljem ki, és ezt az esszenciát kis terjedelemben sűrítsem össze”*. Clausewitz 2013, 27.

52 Szusko et al. 1965, 396–474, Generál 1970, Molnár 1969

53 Clausewitz 2013, 131.

54 Molnár 1969, 74.

képviselői az általuk megfogalmazott törvényeket (törvényszerűségeket) ideiglenesnek, korabeli kifejezéssel „történeti jellegűeknek” tartották.⁵⁵ E terminus technicus és a hozzá rendelt tartalom ellentétbe került egymással, mert a törvény és törvényszerűség fogalmával nem fér össze az ideiglenes jelleg. Clausewitz nem állította sem azt, hogy az általa leírtak örök érvényűek lennének, sem azt, hogy általánosításai hibátlanok lehetnek. A gyakorlati tapasztalatokból kiindulva pusztán annyit állított: „Az elmélet tehát azért van, hogy ne kelljen mindenkinek az elejétől kezdeni és átrágnia magát az adott tárgyon, hanem hogy az rendezetten és tisztázva álljon előtte”.⁵⁶ Ez a rendezett és tisztázott tárgyú katonai tudás és gondolkodásmód Clausewitz életművében rejlik. Ismeretét érdemes korunkban is ápolni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ács Tibor 2005. Clausewitz első magyar átültetési kísérlete: Raksányi Imre: Kalászok a hadtudomány mezején. In Hausner Gábor (szerk.): Az értelem bátorsága: tanulmányok Perjés Géza emlékére. 19–29. Budapest: Argumentum
- Aron, Raymond 1980. Clausewitz: den Krieg denken, Berlin–Wien–Frankfurt am Main, Propyläen Verlag.
- Brühl, Marie von 2013. Előszó. In Clausewitz, Carl von. A háborúról. 26–30. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Clausewitz, Carl von 1833. Der Feldzug 1796. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Clausewitz, Carl von 1832–1834. Vom Kriege I–III. Vom Kriege. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Clausewitz, Carl von 1833–1834. Die Feldzüge von 1799 in Italien und der Schweiz I–II. Berlin: Ferdinand Dümmler
- Clausewitz, Carl von 1835a. Der Feldzug von 1812 in Rußland, der Feldzug von 1813 bis zum Waffenstillstand und der Feldzug von 1814 in Frankreich. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Clausewitz, Carl von 1835b. Der Feldzug von 1815 in Frankreich. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Clausewitz, Carl von 1837a. Strategische Beleuchtungen mehrerer Feldzüge von Gustav Adolf, Turenne, Luxemburg und andere historische Materialien zur Strategie. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Clausewitz, Carl von 1837b. Stragegische Beleuchtung mehrerer Feldzüge von Sobiesky, München, Friedrich dem Großen und dem Herzog Carl Wilhelm Ferdinand von Braunschweig und andere historische Materialien zur Strategie. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Clausewitz, Carl von 1952. Vom Kriege [Sechzehnte Auflage]. Bonn: Dümmlers Verlag.
- Clausewitz, Carl von 2013. A háborúról. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Delbrück, Hans 1887. General von Clausewitz. In Uő. Historische und politische Aufsätze. 1–18. Berlin: Verlag von Walther & Apolant.
- Delbrück, Hans 2003. Geschichte der Kriegskunst I–IV. Hamburg: Nikol Verlag.
- Fabian, Franz 1957. Clausewitz: sein Leben und Werk. Berlin: Verlag des Ministeriums für Nationale Verteidigung.
- Forgács Balázs 2009. In memoriam Kovács Jenő. Hadtudomány. 19. (1–2) 105–112.
- Forgács Balázs 2023. Kovács Jenő és Magyarország katonai stratégiája. In Gócze István – Padányi József (szerk.): Lehelyezett kő: tanulmányok M. Szabó Miklós nyugállományú altábornagy a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja emlékére. 61–73. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Gernál Tibor 1970. A hadművészet általános és különös törvényei. Honvédelem 21 (1) 70–83.
- Guderian, Heinz 1960. Erinnerungen eines Soldaten (IV. Auflage). Neckargemünd: Kurt Vowinkel Verlag.

55 Szusko et al. 1965, 446–448.

56 Clausewitz 2013, 120.

- Hahlweg, Werner 1952. Das Clausewitzbild einst und jetzt. In: Clausewitz, Carl von: Vom Kriege. 1–70. Bonn: Verdinard Dümmlers Verlag,
- Hahlweg, Werner 1957. Clausewitz, Carl Philipp Gottlieb von. In Stolberg-Wernigerode, Ott Graf zu (szerk.): Neue deutsche Biographie III. 271–276. Berlin: Duncker & Humblot.
- Hahlweg, Werner 1969. Carl von Clausewitz: Soldat – Politiker – Denker. Zürich –Frankfurt – Göttingen: Musterschmidt Verlag.
- Hahlweg, Werner 1974. Krieg – Kriegskunst – Kriegstheorie. In: Gersdorff, Ursula von (szerk.): Geschichte und Militärgeschichte, Wege der Forschung. 313–335. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen.
- Hausner Gábor 2020. Egy egykori ludovikás a magyar katonai felsőoktatás és a tisztí hivatás történelmi jelentőségű átalakulásában – Perjés Géza munkái elé. In Perjés Géza. Tiszt-képzés. 9–27. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Hardy Kálmán 1932. Clausewitz 1780-1831. Magyar Szemle 14 (1) 56–60.
- Herberg-Rothe, Andreas 2008. Die wunderliche Dreifaltigkeit: Clausewitz' allgemeine Theorie des gewaltsamen Konflikts. Österreichische Militärische Zeitschrift 46 (2) 163–173.
- Jobbágy Zoltán 2015. Clausewitz és a kaméleon színe: az aszimmetrikus hadviselés. 25. (E-szám) 4–13.
- Kessel, Eberhard 1935. Zur Entstehungsgeschichte von Clausewitz' Werk Vom Kriege. Historische Zeitschrift. 152 (1) 97–100. <https://doi.org/10.1524/hzhz.1935.152.jg.97>
- Kessel, Eberhard 1987. Zur Genesis der modernen Kriegslehre: die Entstehungsgeschichte von Clausewitz' Buch „Vom Kriege“. In: Uő: Militärgeschichte und Kriegstheorie in unserer Zeit: ausgewählte Aufsätze. 121–147. Berlin: Duncker Humblot.
- Kessel, Eberhard 1987b. Die doppelte Art des Krieges. In. Uő: Militärgeschichte und Kriegstheorie in seiner Zeit: ausgewählte Aufsätze. 157–174. Berlin: Duncker Humblot.
- Kleyser, Ulrich C. 2014. Frankreich und Clausewitz: Perzeption und Rezeption – ein Überblick. Österreichische Militärische Zeitschrift 52 (5) 564–571.
- Kovács Jenő 1993. Az új magyar hadtudomány gyökerei, fejlődésének szemléleti problémái. Új Honvédségi Szemle 47. (6) 1–7.
- Krüger, Norbert 1968. Adolf Hitlers Clausewitzkenntnis. Wehrwissenschaftliche Rundschau 18 (8) 467–471.
- Lefebvre, Georges 1975. Napóleon. Budapest: Gondolat.
- Liddell Hart, Basil Henry 2002. Stratégia. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Linnebach, Karl 1934. Zum Meinungsstreit über den Vernichtungsgedanken in der Kriegsführung. Wissen und Wehr (15) 726–751.
- Meerheimb, Richard von 1876. Clausewitz 285–296. In S. n. Allgemeine Deutsche Biographie, Vierter Band. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Molnár András 1969. A korszerű háború törvényeiről. Honvédelem 20 (9) 67–73.
- Móricz Lajos 1972. Adaptálás a hadtudományi munkában. Honvédelem 23 (4) 95–97.
- Móricz Lajos 1984. Kiforrott nézetek a hadtudomány általános elméletéről. Honvédelem 35. (4) 99–107.
- Móricz Lajos 1997. A tudományok egésze és a hadtudomány. Hadtudomány (7) 3. 31–40.
- Nagy Miklós Mihály 2004. A katonai erőszak elmélete és a XX. század. Múltunk. 49 (4) 146–175.
- Nagy Miklós Mihály 2017. Clausewitz korunkban, avagy a háború hermeneutikája. In Gőcze István (szerk.): Állam és katona. 107–118. Budapest: Dialóg Campus.
- Nohn, Ernst August 1959. Jomini und Clausewitz. Politische Studien 10 (107) 174–181.
- Nowosadtko, Jutta 2002. Krieg, Gewalt und Ordnung: Einführung in die Militärgeschichte. Tübingen: edition diskord.
- Paret, Peter 1993: Clausewitz und der Staat: Der Mensch, seine Theorien und seine Zeit. Bonn: Dümmlers Verlag.
- Paret, Peter 2017. Clausewitz in seiner Zeit: zur Kriegs- und Kulturgeschichte der Jahre 1780 bis 1831. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann.
- Perjés Géza 1966. Clausewitz magyar fordítása. Hadtörténelmi Közlemények. 13 (1) 104–132.

- Perjés Géza 1971. Szerencse, valószínűség és hadvezéri szemmérték (A katonai döntés és a valószínűség Montecuccolitól és Zrínyitől Clausewitzig). A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 20 (1–2) 120–143.
- Perjés Géza 1983a. Clausewitz. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Perjés Géza 1983b. A matematikai praxeológia kezdetei és Clausewitz. Statisztikai Szemle 61 (3) 294–308.
- Perjés Géza 1988. Clausewitz és a háború praxeológiája. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- Raksányi Imre 1840a. Kalászkok a 'hadtudomány' mezején. Századunk 3 (85) 673–677.
- Raksányi Imre 1840b. Kalászkok a 'hadtudomány' mezején. Századunk 3 (86) 685–688.
- Raulff, Ulrich 2003. Politik und Passion: Hans Delbrück und der Krieg in der Geschichte. In Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst I. IX–XLVI. Hamburg: Nikol Verlag
- Rid, Thomas 2004. Vom künftigen Kriege: zur Clausewitz-Rezeption der amerikanischen Streitkräfte. Österreichische Militärische Zeitschrift 42 (2) 181–186.
- Rose, Olaf 1995. Carl von Clausewitz: Wirkungsgeschichte seines Werkes in Rußland und der Sowjetunion 1836–1991. München: R. Oldenbourg Verlag. <https://doi.org/10.1524/9783486595772>
- Rosinski, Herbert 1935. Die Entwicklung von Clausewitz' Werk „Vom Kriege“ im Lichte seiner „Vorreden“ und „Nachrichten“. Historische Zeitschrift 152 (2). 278–293.
<https://doi.org/10.1524/hzhz.1935.151.jg.278>
- Schössler, Dietmar 1991. Carl von Clausewitz. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Schramm, Wilhelm von 1981. Clausewitz: Leben und Werk, Esslingen am Neckar: Bechtle Verlag.
- Schramm, Wilhelm von 1999. Zum Verständnis des Werkes. In: Clausewitz, Carl von. Vom Kriege. 250–269. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Szuszko, N. J. [?] et al. 1965. Háború, hadsereg, hadtudomány. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- Tarle, Jevgenyij Viktorovics 1957. Napóleon. Budapest: Gondolat Kiadó.
- V. M. [álnéven] 1994. Megalakult az elméleti, tudománytörténeti és módszertani szakosztály. Új honvédségi Szemle 48 (8) 9–11.